

"כבד פה וכבד לשון" – הצעות להסבר

מאת: אבנר טלר

אחת הסיבות שנתן משה לסרובו ללכת אל פרעה, היתה:

בִּי אֶדְנִי לֹא אִישׁ דְּבָרִים אֲנֹכִי גַם מִתְּמוּל גַּם מִשְׁלֵשׁם גַּם מֵאֵז דְּפָרָךְ אֶל-עַבְדְּךָ כִּי כָבֵד-
פֶּה וְכָבֵד לְשׁוֹן אֲנֹכִי. (שמות, ד, י)

כאשר ה' שלח את משה בשנית אל פרעה, הוא טען:

הֵן בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל לֹא-שָׁמְעוּ אֵלַי וְאִיךָ יִשְׁמְעֵנִי פִּרְעֹה וְאֲנִי עֶרְל שְׂפָתַיִם. (שם, ו, יב)

מפרשי התנ"ך, ואף חוקרים ומדענים בני ימינו ניסו לבאר את כבדות הפה והלשון של משה. ופה אסקור את הדעות השונות שנאמרו בענין, ואוסיף הסבר חדש.

1. דעה ראשונה: למשה לא היתה בעיה רפואית

רשב"ם¹ לא מאמין כי למשה היה מום:

וכי איפשר נביא אשר ידעו השם פנים אל פנים וקיבל תורה מידו לידו היה מגמגם
בלשונו?! (על שמות, ד, י)

ולכן באר:

איני בקי בלשון מצרים בחיתוך לשון, כי בקטנותי ברחתי משם ועתה אני בן שמונים.
(על שמות, ד, י)

גם העמק דבר (שם)² הבין כי משה לא דיבר על מום פיזי:

...דלשוני הולך בכבודות, ויש מי שאפילו אינו כבד פה ואינו מדבר בלעגי שפה, מ"מ
אין לו כח בלשונו להוציא אמרי שפר מכח אל הפועל...

¹ גם חזקוני כתב שמשה טען כי שכח לשון מצרי.

² לדעתו משה טוען שאינו רהוט בדבורו, הוא לא נואם טוב, ובכך דעתו שונה משל רשב"ם.

אבנר טלר למד בישיבת הרב עמיאל (הישוב החדש) ואחרי כן כתשע שנים בישיבת איתרי.
היה חברותא עם הרב צבי קושלבסקי, וכחמש שנים עם הרב מרדכי אלפנט זצ"ל. בשנת
תשמ"ג התחיל ללמד בישיבה דפלטבוש, וכעשר שנים שמש כראש מחלקת התנ"ך.

גם פילון האלכסנדרוני כתב שהבעיה של משה לא היתה רפואית. לדעתו משה טען כי רהיטת הלשון של בני אדם אינה מספיקה כדי לבטא את דברי ה'. (מעניין שמשה עדיין ביקש שה' ישלח משהו אחר).³

זיגמונד פרויד טען⁴ שמשה לא היה עברי אלא מצרי, ולכן הבין את טענת משה, "כי כבד פה וכבד לשון אנכי" כפשוטה: איני יודע את שפת העם אליו אני נשלח! דעה זו היא דעת מיעוט (קטן) בין מפרשי התורה, רובם הבינו כי למשה היתה איזו שהיא בעיית דיבור, ולא של אי ידיעת השפה.

בנוסף, לא נראה כי למשה היו אילו בעיות שפה. הוא הוביל את שירת הים, הביא לבני ישראל את התורה, ואף נשא נאום ארוך לקראת סוף ימיו.

את טענתו של רשב"ם כי אי אפשר לנביא להיות בעל מום, סתר הר"ן בדרשותיו⁵ ובאר מדוע בחר הקב"ה דווקא אדם עם קשיי דיבור להוציא את העם ממצרים ולתת להם את התורה.⁶ מכיון שכך, נעבור לדעה השנייה, שהיה למשה מום פיזי נראה:

2. דעה שנייה: למשה היה מום פיזי

ג'פרי טיגאי,⁷ בהסתמך על נתוח המילים "כבד" ו"ערל" בעברית, ערבית, אקדית ושומרית, כתב כי מונחים אלו מתייחסים לבעיה רפואית (כמו גמגום או בעיה רפואית אחרית) או בלשנית, היינו חוסר הבנת הלשון או היכולת להתבטא בצורה נכונה. (כפי שאכן הבינו רשב"ם ובעלי בריתו)

ס. לויך⁸ טוען כי למשה היה שפה שסועה או חיד שסוע (Cleft lip or palate). הוא מבסס את דבריו בין היתר על הטענות הבאות:

א. כיצד ידעו העברים הניצים, למחרת היום בו היכה משה את המצרי, את זהותו? אין זאת אלא כי היה למשה מום שהקל על זיהויו.⁹

³ Philo, "On Abraham. On Joseph. On Moses" (Harvard University Press) p. 319
www.hup.harvard.edu > Loeb Classical Library > Philo

⁴ Sigmund Freud, *Moses and Monotheism*, 1939 pp 53 -54

⁵ בדרוש השלישי (עמ' צ"ז והלאה במהדורת מוסד הרב קוק, ירושלים 2003) והחמישי (עמ' קע"ה שם).

⁶ גם אבן עזרא לשמות שם כתב: והאומר ששכח לשון מצרים איננו נכון. עיין בטענתו שם.

⁷ Jeffrey H. Tigay, "'Heavy of Mouth' and 'Heavy of Tongue' on Moses' Speech Difficulty," *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* .No. 231 (Oct., 1978), pp. 57-67

⁸ S. Levin, "The speech defect of Moses," *Journal of the Royal Society of Medicine*, volume 85, October 1992.

⁹ אבל הגיוני יותר לומר כי מה שזיהה את משה היו בגדיו המלכותיים – שנראו מרחוק יותר משפה שסועה, הנראית רק מקרוב ומזווית מסוימת! משה לבש את אותם הבגדים, או דומים

ב. מדוע אהרון, ולא משה, נבחר להיות לכהן גדול? אילו משה היה מגמגם בלבד הוא לא היה פסול, אין זאת אלא שהיה לו מום פיזי נראה לעין שפסל אותו.¹⁰

ההנחה שלמשה היה מום פיזי מצויה כבר ברמב"ן ובאברבנאל. גם מדרש שכל טוב טוען כי היה למשה מום חיצוני, אלא שהמדרש¹¹ אומר:

איני יכול לדבר צחות, לשון פלטין, דהיינו לשון מלכות. ומה כבד פה וכבד לשון?
חוט יש שמושך מן הפה ללשון מתחתיו, ומכביד את הלשון מלמהר לדבר צחות...

המום אותו מתאר המדרש הוא Ankyloglossia, הידוע בשם הפופולרי Tongue tied. – זהו מצב בו חוט המחבר את הלשון לתחתית הפה קצר מהרגיל, ולכן מקשה על הדיבור ועל האכילה, בעיקר על הבליעה.¹²

אבל אם למשה היתה שפה שסועה, שתיקונה מחייב התערבות חירורגית שלא היתה מצויה בימיו, כיצד משה דיבר לאחר מכן ללא בעיה המוזכרת בתורה? ואת הבעיה שמתאר המדרש ניתן היה לפתור באמצעים שהיו קיימים בימי משה (ניתן לחתוך מעט את החוט המקשר את הלשון לחיך) ומשה לא היה צריך לסבול ממום זה כל חייו.

3. דעה שלישית, משה נכווה בפיו

זוהי דעתו של המדרש¹³ שמספר:

ותבא זהו לבת פרעה וגו'... והיה פרעה מנשקו ומחבקו, והוא נוטל כתריו של פרעה ומשימו על ראשו, ... והיו שם יושבין חרטומי מצרים, ואמרו: מתיראין אנו מזה, שנטול כתרך ונותנו על ראשו, שלא יהיה זה אותו שאנו אומרים שעתידי ליטול מלכות

להם, למחרת, כאשר התעמת עם העברים. ראה ילקוט שמעוני, סימן קסו: ויהי בהיות הילד בבית המלך בבגדי ארגמן לבושו, ויגדל בקרב בני המלך...

נניח לעובדה שליון הבין כי מום פוסל אדם רק מלשמש ככהן גדול, דבר שאיננו נכון כלל. (עיין רמב"ם הלכות ביאת המקדש פרק ו הלכה א) או להנחה כי משה היה פסול לעבודה. אולם בחומש שמות, וגם בחומש ויקרא, מסופר כי משה שימש ככהונה בשבעת הימים הראשונים של שמונת ימי המילואים! עיין שמות לט וויקרא ח. לדעת רבים מחכמינו, משה היה כהן גדול כל ארבעים השנה שבני ישראל היו במדבר. עיין זבחים קא: אמר רב: משה רבינו כהן גדול וחולק בקדשי שמים היה, שנאמר: מאיל המלואים למשה היה למנה. בהמשך, (קב.) השאלה אם משה היה כהן או לא היא מחלוקת תנאים: וחכמים אומרים: לא נתכהן משה אלא שבעת ימי המילואים בלבד; ויש אומרים: לא פסקה כהונה אלא מזרעו של משה, שנאמר: [דה"י א, כג, יד] ומשה איש האלהים בניו יקראו על שבת הלוי.

מהדורת בובר.¹¹

<https://www.mayoclinic.org/diseases-conditions/tongue-tie/symptoms-causes/syc-20378452>

שמות רבה, פרשה א, כ"ו, עיין גם בילקוט שמעוני, סימן קס"ו.¹³

ממך. מהם אומרים להרגו, מהם אומרים לשרפו. והיה יתרו יושב ביניהן, ואומר להם: הנער הזה אין בו דעת, אלא בחנו אותו והביאו לפניו בקערה זהב וגחלת, אם יושיט ידו לזהב, יש בו דעת והרגו אותו, ואם יושיט ידו לגחלת, אין בו דעת, ואין עליו משפט מות. מיד הביאו לפניו, ושלח ידו לקחת הזהב, ובא גבריאלי ודחה את ידו, ותפש את הגחלת והכניס ידו עם הגחלת לתוך פיו ונכוה לשונו, וממנו נעשה כבד פה וכבד לשון.

כווית הלשון והשפתיים (ילקוט שמעוני: ותבער קצת שפתיו ושפת לשונו) עשויה לגרום לאי יכולת לבטא את אותיות השפתיים והלשון, ואכן, רבינו בחיי (שמות ד, י) ¹⁴ הביא דעה זו:

וכתב רבינו חננאל מה שהזכיר שני דברים כבד פה וכבד לשון, יורה כי משה רבינו לא היה צח הדבור באותיות זשרס"ץ שהן אותיות השינים, זהו שאמר: "כי כבד פה", גם לא באותיות הלשון שהם אותיות דטלנ"ת, ועל זה אמר "וכבד לשון"

כמו הדעות הקודמות, גם שיטת המדרש לא עולה בקנה אחד עם זה שלא נראה כי משה סבל מקשיי דיבור אחר יציאת מצרים, ולא היה צריך את עזרתו של אהרון כדי להתקשר עם העם. למעשה שמתאר המדרש אין גם שום מקור בכתובים עצמם. הנרי גרפינקל¹⁵ מתאר את הטראומה הפסיכולוגית שעבר משה במעמד אותו מתאר המדרש:

קל לדמיין כיצד, כאשר התחיל המשפט, נתג מלודיה קצבית, והצופים, בעיקר פרעה, נתמלאו בדאגה ובתחושה מבשרת רעות. משה, שלפי מקורות מסוימים היה בן שלוש בלבד, היה חייב להרגיש שדרמה חזקה ומפחידה מתרחשת. המתח הגבוה, המוזיקה הפועמת והפחד שלו עצמו, כל אלו ככל הנראה הביאו אותו למצב של מעין טרנס. (התרגום שלי).

לדעתו, יתכן כי הנזק שנגרם אז למשה הקטן היה בעיקרו פסיכולוגי, ולא פיזי! מה שמביא אותנו אל הדעה הרביעית:

דעה רביעית: משה היה מגמגם

זו היא דעתו של רש"י (ד, י):

כבד פה - בכבדות אני מדבר, ובלשון לעז בלב"א [גמגמן].

מה גרם לגמגום זה של משה? מתי הוא התחיל? לפי רמב"ן (שם), כאשר משה אומר "גם מתמול גם משלשום", כוונתו היא שהוא סבל מקשיי דיבור מנעוריו ועד עתה.

¹⁴ גם אבן עזרא ואחרים הביאו אפשרות זאת.

¹⁵ Henry Garfinkel, "Why did Moses stammer? and, was Moses left-handed?" *JR Soc. Med.* May 1995, 88 (5) pp. 256 – 257. Available at <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/7636817>

...אני כבד פה גם מתמול גם משלשום, כי מנעורי הייתי כבד פה, אף כי עתה כי אני זקן. וגם מאז דברך היום אל עבדך, כי לא הסירות כבדות פי בצוותך אותי ללכת אל פרעה לדבר בשמך...

אולם לא ראינו כי משה התקשה בדיבורו כאשר גער בעברים הניצים, או כאשר דיבר בביתו של יתרו, או אחר הדברים האלו. אם משה אכן גמגם, מה גרם לגמגום זה? ככלל, אנו מבחינים בשלושה סוגי גמגום:¹⁶

- א. גמגום שמקורו בגנים
- ב. גמגום נורולוגי
- ג. גמגום פסיכולוגי

הסוג הראשון, נקרא בשפה המקצועית (בין היתר) *Developmental stuttering* מצוי בעיקר אצל ילדים בגיל צעיר. לא תמיד ידועות הסיבות לגמגום, אולם שכיח שבמשפחה ישנו יותר מאשר מגמגם אחד,¹⁷ מה שתומך בהשערה כי יש לגמגום מקורות גנטיים.

מחקרים הראו, למשל, שהגמגום שכיח יותר בילדים שנולדו מנשואי קרובים.¹⁸ נישואין כאלו מקטינים את ה"סל" הגנטי, ועושים מחלות תורשתיות יותר שכיחות.¹⁹ לענייננו – אמו של משה היתה דודתו של אביו. האם זה היה הגורם לגמגום של משה?

16 Christian Büchel and Martin Sommer, "What Causes Stuttering?" *PLoS Biology* available at <http://biology.plosjournals.org>.
Psychogenic Stuttering: Definition & Characteristics, study.com

17 "A Case of Psychogenic Acquired Stuttering: 'A Solution in Search of an Explanation'," available at <http://isad.isastutter.org/>

18 Christian Büchel and Martin Sommer, "What Causes Stuttering?" *PLoS Biology*, 2004 available at <http://biology.plosjournals.org>

19 Fidas E. Leon-Sarmiento, Edwin Paez, Mark Hallett, "Nature and nurture stuttering: A systematic review on the case of Moses." See <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10072-012-0984-2.pdf>

19 סטטיסטיקה של משרד הבריאות בישראל מראה כי נשואי קרובים בין ערבים מוסלמים ונוצרים, דרוזים ובדואים הם בשעורים גבוהים מאד. שכיחות הנשואים בין בני דודים ראשונים נעה בין 21% אצל ערבים נוצרים ו35% בין בדואים בנגב. סך כל הנישואים בין קרובים בקרב הבדואים בנגב הוא 167% (54% בין הדרוזים) המקור למספרים אלו הוא: https://www.health.gov.il/PublicationsFiles/Inbred_genetic_disease.pdf
להבנה מפורטת של הקשר בין נשואי קרובים וגמגום, נא לעיין במאמר שמצאתי מאד מועיל:
Dennis Drayna and Changsoo Kang, "Genetic approaches to understanding the causes of stuttering," *Journal of Neurodevelopmental Disorders*, 2011 Dec; 3(4), pp. 374–380.

גמגום זה מצוי בעיקר בשנות ההתפתחות של הילדים, ועובר בהדרגה. אולם משה גמגום כאשר היה בן שמונים, דבר נדיר מאד (אם כי מצוי יותר בין בנים מאשר בין בנות).²⁰ כבר הערנו כי אין שום עדות כי משה היה מגמגם לפני שהוא עמד בסנה. הגמגום הנורולוגי (Neurogenic stuttering) נגרם בדרך כלל על ידי פגיעה במוח, כתוצאה מתאונה, שבץ או שמוש יתר בסמים.²¹ אפשר לשלול על הסף אפשרויות אלו כאשר מדובר במשה.

הגמגום הפסיכולוגי (Psychogenic stuttering), הנדיר מבין שלושת הסוגים, נגרם על ידי מאורעות טראומטיים שהשפיעו נפשית על המגמגם.²² היד קרא לו Hysterical stuttering. בין המאפיינים של גמגום זה הם, בין היתר שהוא בדרך כלל זמני בלבד (דיל, 1982).

באומגרטן ודאפי כתבו:

ברור שגמגום יכול להתפתח כתוצאה מקשיים פסיכולוגיים אצל מבוגרים שלא נחשדה או אובחנה אצלם מחלה נורולוגית. (תרגום שלי)²³

ברצוני לטעון כי גמגומו של משה אכן היה שייך לקבוצה השלישית. משה נולד אחר שפרעה גזר להשליך לנהר כל בן שנולד. משה נולד בתחילת החדש השביעי להריון, ואמו החביאה אותו שלושה חדשים, בתנאים שלא עוזרים להתפתחות בריאה.²⁴ לאחר שלושה חדשים,

²⁰ Nayerossadat Nouri, Nargesossadat Nouri Hossein Abdali, Meisam Shafie, and Hamid Karimi "Stuttering: Genetic updates and a case report,"

Advanced Biomedical Research, available at

<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3507011/>

בושל וסומר מצאו כי כאשר הגמגום מתמיד אל שנות הבגרות, דבר נדיר יחסית, שעור המגמגמים בין הגברים הוא פי שלוש מאשר אצל נשים. המאמר הוא:

Christian Büchel and Martin Sommer, "What Causes Stuttering?" *PLOS Biology* 17 Feb 2004

ד"ר הדס הרמתי גמגום אצל מבוגרים כותבת כי גברים מהווים 80% מבין המגמגמים המבוגרים:

.Available at <http://www.hadas-haramati.co.i/2015/08/>

²¹ Fidias E. Leon-Sarmiento, Edwin Paez, Mark Hallett, "Nature and nurture in stuttering: a systematic review on the case of Moses,"

<https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10072-012-0984-2.pdf>.

Luc De Nil, Catherine Theys, "Advances in Our Understanding of Adult Neurogenic Stuttering," *The Stuttering Foundation* (Summer 2012)

²² Henry Head, "The diagnosis of Hysteria," *British Medical Journal*, May 27 1922

²³ John Baumgartner and Joseph R. Duffy "Psychogenic stuttering in adults with and without neurologic disease," *Mayo Clinic*

<https://mayoclinic.pure.elsevier.com/en/publications/psychogenic-stuttering-in-adults-with-and-without-neurologic-dise>

²⁴ רש"י (שמות ב, ג) ולא יכלה עוד הצפינו - שמנו לה המצרניים מיום שהחזירה, והיא ילדתו לששה חדשים ויום אחד, שהיולדת לשבעה יולדת למקוטעין, והם בדקו אחריה לסוף תשעה:

היא שמה אותו בתיבה (סגורה!) בת פרעה היתה צריכה לפתוח אותה (שמות ב,ו) הילד היה על הנהר מספר שעות בודד ומפוחד, ואין פלא שכאשר בת פרעה פתחה את התיבה, היא ראתה "נער בוכה" (שם). היא אימצה את התינוק לבן, ושכרה את אם הילד להניק אותו. את שתי שנותיו הראשונות בילה הילד בחיק אמו האוהבת, שהקנתה לו כל מה שהיה מסוגל להשיג, בעיקר את השפה העברית. אחר שנתיים, עבר משה את טראומת הפירוד והניתוק הראשונה בחייו. אמו הביאה אותו אל בת פרעה, ואת עשרים (או ארבעים)²⁵ השנה הבאות בילה בבית פרעה, לומד שפה חדשה, מנהגים חדשים ותרבות אחרת. משה גם היה צריך ללמוד שתי שפות בעת ובעונה אחת.

שנים עברו, ומשה גדל ו"יצא אל אחיו" (שם, יא)

אבן עזרא כתב כי אחיו אלו הם אחיו המצרים - משה בשלב זה לא ראה את עצמו כעברי. רש"י, בעקבות המדרש,²⁶ הבין כי אלו אחיו העברים. הפסוק ממשיך: "וירא בסבלותם". להבנת אבן עזרא, סבלות המצרים, היא העבודה עליה היו אחראים, (בדומה למה שאמר פרעה למשה ואהרן "לכו לסבלותיכם" (שם, ה, ד)²⁷ קל להבין את הזעזוע שעבר על משה, בראותו לראשונה את העבודה המפרכת והתנאים המשפילים בהם היו שרויים אחיו.

אולם עכשיו יעבור משה זעזוע גדול יותר, שישנה את מהלך חייו, את זהותו ואת גורלו:

וַיֵּרָא אִישׁ מִצְרַיִם מִקֵּה אִישׁ-עִבְרִי מֵאֶחָיו. (שם, ב, יא)

לפי אבן עזרא, שהמילה "אחיו" בתחילת הפסוק מתיחסת למצרים,²⁸ משה עבר מטלטה אדירה: תוך שניות הוא הרגיש שהוא אח לעברים ולא למצרים. אדם לא עובר חוויה כזאת ללא השפעה על מצבו הנפשי. גם לפי המדרש ורש"י, היתה החוויה הזו מטלטלת. משה לא היסס:

[באור הביטוי "יולדת למקוטעין" הוא שבלידות בחדש השביעי התינוק נולד בתחילת החדש, ולא בסופו. יבמות מב., גידה כז. ועוד].

במציאות, אין הדבר כך. מאמרים רבים נכתבו על דברי חז"ל בנושא הרפואה, והאם נשתנו הטבעים מאז. יעוין לדוגמא במאמר "השתנות הטבעים" מתוך: אנציקלופדיה הלכתית רפואית, כרך ב', ירושלים תשנ"א 1991 (ליקט ערך והעיר: פרופ' אברהם שטינברג) גם הרב אברהם קרליץ (חזון איש) כתב (יורה דעה סימן קנ"ה, סעיף ד) כי נשתנו טבעים אלו היום. מדרש רבה, שמות פרשה א, כז: ויהי בימים ההם ויגדל משה, בן עשרים שנה היה משה באותה שעה, ויש אומרים בן ארבעים.

שמות רבה, פרשה א, כז: ... וירא בסבלותם מהו ויראה? שהיה רואה בסבלותם ובוכה ואומר: חבל לי עליכם, מי יתן מותי עליכם, שאין לך מלאכה קשה ממלאכת הטיט, והיה נותן כתפיו ומסיע לכל אחד ואחד מהן.

רש"י: לכו לסבלותיכם - לכו למלאכתכם שיש לכם לעשות בביתכם. אבל מלאכת שעבוד מצרים לא הייתה על שבתו של לוי, ותדע לך שהרי משה ואהרן יוצאים ובאים שלא ברשות.

שמות ב, יא): ויצא אל אחיו - המצרים, כי בארמון המלך היה.

וַיִּפֶן פֶּה נֹכַח וַיֵּרָא פִּי אֵין אִישׁ וַיֵּן אֶת-הַמְצָרִי וַיִּטְמְנֵהוּ בַחֹל. (שם, יב)

משה ראה את אכזריות המצרי, ותמה: המצרים מועטים, והעברים רבים,²⁹ מדוע לא יעזרו העברים לאחיהם המוכה? (מובן המילים "וירא כי אין איש", כאשר המקום היה הומה מאנשים, הוא ראה שלא היה איש שההין לעצור את המצרי³⁰) משה הרג את המצרי וטמן אותו בחול. תוך שניות הפך משה מנסיך מצרי מכובד לרוצח עברי, מבוקש על ידי האיש שגדלו כבן.

עבור משה זו היתה טראומה כפולה. הראשונה: ההכרה שאחיו מעונים ומושפלים עד שהם לא מעיזים לבא לעזרת אחיהם המוכה. השנייה: השינוי הקיצוני במעמדו החברתי והמשפטי. מי יכול לעבור חוויה כזאת מבלי שיושפע נפשית? משה חשב שקבורת המצרי תגן עליו, העברים ודאי לא "ילשינו" על מי שהציל עברי מוכה! קל לתאר מה שהרגיש למחרת:

וַיֵּצֵא בַיּוֹם הַשֵּׁנִי וְהָנָה שְׁנֵי-אֲנָשִׁים עֲבָרִים נָצִים וַיֹּאמֶר לְרָשָׁע לְמָה תִּפְּהָ רַעַךְ : וַיֹּאמֶר מִי שָׂמָךְ לְאִישׁ שֶׁר וְשִׁפְטָ עָלֵינוּ הִלְהַרְגֵנִי אֶתָּה אִמָּר פֶּאֶשֶׁר הָרַגְתָּ אֶת-הַמְצָרִי?! (שם, יג)

העובדה ששני עברים מסוגלים, בתוך הקטל והסבל מסביבם להכות זה את זה, היתה מקוממת. אולם תגובת המכה לתוכחתו של משה, הייתה אותו בתדהמה. הוא התיחס להריגת המצרי כלא מוצדקת! משה אינו גיבור, כי אם פורע חוק! משה היה המום ונבוך: האם זהו העם שלי, עבורו בגדתי בפרעה? האם אנשים אלו ראויים להגנה?!

וַיִּשְׁמַע פְּרִיעָה אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה וַיִּבְקֹשׁ לְהַרְגֵ אֶת-מֹשֶׁה וַיִּבְרַח מֹשֶׁה מִפְּנֵי פְרִיעָה וַיָּשָׁב בְּאַרְץ-מִדְיָן וַיָּשָׁב עַל-הַבְּאֵר. (שם, טו)

שוב נקרע משה מסביבתו הטבעית. הוא נאלץ לברוח למדין. עם הגיעו למדין הוא הושיע את בנות יתרו מרועים שבאו לנשלו ממזי הבאר, (שם, טז ויז) ונשא את בתו של יתרו לאישה. השם גרשום שנתן לבנו, "כי אמר גר הייתי בארץ נכריה" (שם, כב) מבטא את געגועיו לארצו – מצרים.³¹

²⁹ היחס היה קרוב לאחד למאה: הנוגשים, שהיו מצרים, היו אחראים על מספר שוטרים (כנראה עשרה) והשוטרים, שהיו יהודים, היו ממונים על מספר עבדים. נמצא שעל כל נוגש מצרי היו כמאה עברים, ואולי יותר, אם נמנה את השוטרים. במדרש תנחומא סימן ט: היה אותו נוגש עשוי על ק"כ אנשים...

³⁰ כך כתב ב"הכתב והקבלה" כאן.

³¹ גם יוסף לא שכח את ארצו. הוא קרא לבכורו מנשה "כי שנני אלהים את כל עמלי ואת כל בית אבי, לבנו השני קרא אפרים" כי הפרני אלהים בארץ עניי". מצד אחד ה' השכיח ממנו את צרותיו ואת בית אביו, ומצד שני, קורא לארץ בה הוא משנה למלך "ארץ עניי". שמות רבה, פרשה לג: דרך הצדיקים לשום שם לבניהם לענין המאורע. ביוסף מהו אומר (בראשית מא, נא-נב) ויקרא שם הבכור מנשה, ואת שם השני קרא אפרים, כדי להזכיר את הנסים שעשה הקב"ה עמו. אף משה קרא שם בנו גרשום, על הנס שעשה לו ה', שגר היה בארץ נכריה והצליחו הקב"ה משם.

כל החוויות הטראומטיות שתוארו כאן יכלו לגרום למשה לגמגם. יתכן שהגמגום היה זמני ונעלם כאשר משה חזר לחוות תקופה של שקט ונחת. במדין זכה משה לארבעים (או ששים) שנה של מנוחה, בהן התגבר על חוויות ילדותו הקשות. אך כאשר רעה את צאן חותנו, הוא שוב עבר זעזוע, אולי הקשה בחייו:

וַיֵּרָא מִלֶּאֱפֶד ה' אֵלָיו בְּלַבַּת-אֵשׁ מִתּוֹךְ הַסֵּנֶה וַיֵּרָא וַהֲנֵה הַסֵּנֶה בְּעַרְשׂ הַסֵּנֶה אֵינְנוּ אָפֶל: וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶסְרֶה-נָּא וְאַרְאֶה אֶת-הַמַּרְאֶה הַגָּדֹל הַזֶּה מִדּוּעַ לֹא-יָבֵעַ הַסֵּנֶה: (שם, ג, ב וג)

משה הסתקרו וניגש לראות מה פשר התופעה העל טבעית הזאת, אך אז:

וַיִּקְרָא אֵלָיו אֱלֹהִים מִתּוֹךְ הַסֵּנֶה וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר הַנְּנִי: וַיֹּאמֶר אֵל-תִּקְרַב הָלֵם שֶׁל-נְעֻלֶיךָ מֵעַל רִגְלֶיךָ כִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה עוֹמֵד עָלָיו אֲדַמָּת-קֹדֶשׁ הוּא: וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי אֱלֹהִי אַבְיָה אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב וַיִּסְתֵּר מֹשֶׁה פָּנָיו כִּי יָרָא מֵהִבֵּיט אֶל הָאֱלֹהִים. (שם, ד – ו)

המחזה כל כך הפחיד את משה, עד שהוא הסתיר את פניו כדי לא לראות אותו. הזעזוע שעבר על אדם שבעשרות השנים האחרונות חי חיים אידיליים ושקטים, ולפתע מתעמת עם מציאות מהממת כל כך, השולטת על הטבע עצמו, היה מעבר למה שיכולתו האינטלקטואלית והרגשית יכלה להכיל. כיצד לא יושפע משה קשות על ידי ארוע זה?

וַיֹּאמֶר ה' רֵאֵה רְאִיתִי אֶת-עֲנִי עָמִי אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם וְאֶת-צַעֲקָתָם שְׁמַעְתִּי מִפְּנֵי נִגְשָׁיו כִּי יִדְעָתִי אֶת-מִכְאֲבָיו: וְאֵרַד לְהַצִּילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם וְלְהַעֲלֹתוֹ מִן-הָאֶרֶץ הַהִוא אֶל-אֶרֶץ טוֹבָה וְיִרְחֶבָה אֶל-אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ אֶל-מְקוֹם הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי: וְעַתָּה הִנֵּה צַעֲקַת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל בְּאָהַר אֵלָי וְגַם-רְאִיתִי אֶת-הַלֶּחֶץ אֲשֶׁר מִצְרַיִם לֹחֲצִים אֹתָם: (שם, ז – ט)

האם הבין משה את דברי ה' – אינני בטוח. עובדה היא שלמרות שה' הבטיח לו "ושמעו לקולך" (שם, יח), הוא שאל "והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקולי" (שם, ד, א) אולי הוא היה מפוחד מדי לקלוט את דברי ה'.

יש להניח שמשה תמה מדוע ה' מספר לו כל זאת. מה הוא יכול לעשות? בפעם האחרונה שהוא הציל עברי בודד ממכהו המצרי – כמעט עלה לו הדבר בחייו. הסכנה לחייו הגיע אליו מצידם של עברים אחרים. מדוע העברים בכלל ראויים להצלה ממצרים?³² אז מגיעה ההפתעה:

וְעַתָּה לָכֵה וְאַשְׁלַחְךָ אֶל-פְּרַעֲוֶה וְהוֹצֵא אֶת-עָמִי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם. (שם, ד – ו)

³² עיין רש"י לפרק ב, יד, ד"ה אכן נודע הדבר "ומדרשו".

ה' ביקש ממשה לנתק את עצמו בפעם השלישית מכל הידוע והאהוב לו. האם הוא צריך לוותר על חייו הנעימים עבור אנשים, שההכרות היחידה שלו עמם היתה שלילית? האם הוא נדרש לוותר שוב על הווה בטוח עבור עתיד מעורפל ומסוכן? זכרונות ילדותו, עת נקרע לראשונה מחיק אמו, ולאחר מכן, כאשר הוא נאלץ לברוח מצרים, צפו ועלו אל המודע. קשה היה למשה להכיל את כל מה שעובר עליו. אולי לכן הבינו המפרשים (על פי המדרש) כי השיחה בין משה לאל נמשכה שבעה ימים, למרות שבפרקים ג' וד' היא נראית כשיחה אחת קולחת.³³

אפשר להניח שלמשה היו בעיות דיבור שיכלו לנבוע שני גורמים שונים, הקשורים זה בזה:

- א. הצורך ללמוד שפות שונות ולהסתגל לתרבויות שונות. גמגום נפוץ יותר בין ילדים רב לשוניים (bilingual, multilingual). משה היה צריך ללמוד לדבר בשלוש שפות שונות.³⁴
- ב. החוויות הטראומטיות שעבר: הניתוק הראשון מהוריו, הניתוק מבית פרעה ואמו המאמצת, והדרישה האלוהית לעזוב את משפחתו ולשוב מצרימה כדי להתעמת עם מיטיביו לשעבר.

יתכן כי הגמגום הראשון של משה עבר עוד לפני שיצא אל אחיו. אולם הזעזוע שעבר בסנה, המחזה, דיבור של ה' אליו, וביחוד הדרישה לחזור למצרים – החזירו את משה אל תקופת הטראומה הקודמות וגרמו לחזרה של אפיזודת הגמגום. משה הרגיש שהוא חוזר אל אותו עולם שהוא חשב שהוא ניצל ממנו, ולכן התחנן:

בִּי ה'! לֹא אִישׁ דְּבָרִים אֲנִי גַם מִתְמוּל גַם מִשְׁלֹשׁ גַם מֵאֵז דְּבָרָךְ אֶל-עֲבָדְךָ כִּי כָבֵד-
פָּה וְכִבְד לְשׁוֹן אֲנִי.

להבנת, דברי משה "גם מאז דברך אל עבדך" משמעם כפשוטם – אני כבד פה "מאז"
– מהרגע שהתחלת לדבר אלי, ודיבורך זה הוא הגורם לכבדות פי ולשוני. אין צורך להבין

³³ מדרש רבה...לא איש דברים אנכי וגו'. אמרו חכמים: שבעה ימים קודם היה הקב"ה מפתה למשה שילך בשליחותו ולא היה רוצה לילך, עד מעשה הסנה, הדא הוא דכתיב: לא איש דברים אנכי - חד, מתמול - שנים, גם- שלשה, משלשום - ארבעה, גם- חמשה, מאז - ששה, דברך- שבעה.

³⁴ Gerald McDermott, "Was Moses a stutterer?" available at <https://www.firstthings.com/web-exclusives/2013/09/was-moses-a-stutterer>. John Van Borsel, Elise Maes, Sofie Foulon "Stuttering and bilingualism: A review," *Journal of Fluency Disorders*. See also, Yairi and Seery "Foundation and clinical application," *Pearson*, 2015 <https://1642598126.rsc.cdn77.org/testbankonly/pdf/Stuttering-Foundations-and-Clinical-Applications-2nd-Edition-Yairi-Test-Bank.pdf>

את הביטוי "גם מתמול גם משלשם" כאומר "תמיד הייתי מגמגם." ³⁵ קושי הדיבור של משה הוא חדש ונבע מהזעזוע שעבר עליו בימים האחרונים. (או שהוא גמגום שמשה כבר חווה בעבר ועכשיו חזר).

טבעו של גמגום זה הוא שכאשר הלחץ והזעזוע חולפים – חולף גם הגמגום. ³⁶ כשמשה רכש יותר בטחון ביכולתו – נעלם הגמגום, ולא היה צורך ב"מתווך" בינו לבין פרעה ובינו לבין העם. משה בסוף ימיו נשא נאום בן שלושים ושלושה פרקים ללא קושי, ולכן, במעמד הר סיני:

מִשֶׁה יְדַבֵּר וְהָאֱלֹהִים יַעֲנֶנּוּ בְקוֹל. (שמות, יט, יט)

³⁵ כך הבינו מספר מפרשים. רמב"ן כתב: ועל דרך הפשט יאמר כי אני כבד פה גם מתמול גם משלשום, כי מנעורי הייתי כבד פה, אף כי עתה כי אני זקן.

³⁶ השיפור יכול להיות מהיר ודרמטי. עיין ב:
John Van Borsel, "Acquired stuttering: differential diagnosis," *Ghent University, Ghent, Belgium Veiga de Almeida University, Rio de Janeiro, Brazil*, www.asha.org/events/convention/handouts/2011/borsel/